

Een visie op de duinen

MARC JANSSEN

In het Natuurbeleidsplan van 1990 wordt aangekondigd, dat voor alle ecosysteemttypen binnen de Ecologische Hoofdstructuur zgn. "ecosysteemvisies" moeten worden opgesteld. In deze ecosysteemvisies moet op landelijke schaal worden aangegeven waar we op de middellange termijn (peildatum 2020) met de natuur naartoe willen.

Met een subsidietoekenning heeft het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij de Stichting Duinbehoud in staat gesteld om de invulling van de ecosysteemvisie voor de duinen voor haar rekening te nemen.

De opstelling van een ecosysteemvisie is met name van belang om een landelijk kader te schetsen voor de nog op te stellen (regionale) gebiedsvisies en om die gebiedsvisies goed op elkaar af te stemmen. Door middel van de ecosysteemvisie is het mogelijk om te komen tot een betere afstemming van het beheer in de verschillende duingebieden op elkaar en om een goede afweging te maken bij de keuze van natuurontwikkelingsprojecten zoals de regeneratie van vochtige duinvalleien, sluftervorming of grootschalige verstuiwingen. De ecosysteemvisie voor de duinen gaat niet alleen over de zgn. jonge duinen. In de visie wordt het totale gebied bekeken, dat hydrologisch en landschappelijk sterke relaties heeft met dat duingebied en waar mogelijkheden liggen voor natuurontwikkeling. Dit betekent, dat ook het strand en de duinzoom in deze visie aan de orde komen en in sommige gevallen aan de duinen grenzende kwelders. Globaal heeft deze ecosysteemvisie betrekking op 15.000 ha strand, strandvlakte en kwelder, 20.000 ha duinzoom en 40.000 ha duinen.

Werkwijze

De opstelling van deze visie is stapsgewijs verlopen. In de zomermaanden van 1991 zijn drie werkdokumenten opgesteld als eerste aanzet tot een visie. Deze werkdokumenten zijn rondgestuurd aan 160 deskundigen en werkrelaties van de Stichting

Duinbehoud en door ongeveer de helft van die personen van commentaar voorzien. In het najaar van 1991 zijn drie workshops georganiseerd (met ieder 10-15 deelnemers) over de onderwerpen kustverdediging, natuurontwikkeling in de duinzoom en waterwinning. Op 26 februari 1992 is een symposium georganiseerd over de concept-visie. Hierbij werd dankbaar gebruik gemaakt van de gastvrijheid van gedeputeerde L. Blok van de provincie Zuid-Holland. Het symposium werd door 160 deelnemers bezocht. De opstelling van deze visie is steeds begeleid door een begeleidingscommissie van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, onder voorzitterschap van prof. dr. P.J.M. van der Aart.

Voor de opstelling van het eindrapport is in het kort de volgende werkwijze gekozen. Op basis van kennis over ontstaan en ecologie van het duingebied, kennis over buitenlandse duingebieden en historische gegevens is een "Referentiebeeld" geschetst. Dit referentiebeeld geeft een beeld hoe het Nederlands duingebied er uit zou hebben gezien bij zeer minimale menselijke invloed. Vervolgens zijn met behulp van een schets van de huidige situatie in het duingebied en het maatschappelijk medegebruik de belangrijkste verschilpunten (knelpunten) tussen de huidige situatie en het referentiebeeld op een rij gezet en zijn mogelijkheden voor herstel en ontwikkeling van natuurwaarden in het duinlandschap geformuleerd. Op basis hiervan is vervolgens een "Streefbeeld" opgesteld, dat een denkbare situatie schetst in de tweede helft van de 21e eeuw. Het streefbeeld is in hoge mate gebaseerd op het referentiebeeld, maar verschilt daarvan onder meer omdat een groot aantal abiotische en biotische omstandigheden in de toekomst (technisch) niet of nauwelijks meer te realiseren zijn (b.v. de kwaliteit van bodem, water en lucht) en omdat het maatschappelijk medegebruik in sommige gevallen dermate zwaarwegend is (zeewering, recreatie, waterwinning) dat daarvoor ook op de langere termijn een plaats dient te worden ingeruimd.

Op basis van het streefbeeld en de mogelijkheden voor herstel en ontwikkeling is vervolgens een ecosysteemvisie opgesteld voor de periode tot 2020. De ecosysteemvisie is inhoud gegeven door het uitwerken van verschillende natuurdoeltypen en natuurontwikkelingsprojecten.

Dynamiek

De duinen als ecosysteem worden gekenmerkt door een grote differentiatie in ruimte en tijd en door een hoge graad van natuurlijkheid. Zij zijn bovendien in hoge mate zelfregulerend, met landschapsvormende processen als één van de drijvende krachten. Gekombineerd met ecologische en hydrologische processen resulteren zij niet alleen in een aardkundige, vegetatiekundige en ecologische verscheidenheid (met daarin bijvoorbeeld volledige successiereeksen van pionier- tot climaxgemeenschappen), maar ook in een duurzame instandhouding van deze verscheidenheid door ver-

Langs de vloedlijn fourageren vele drieteenstrandlopertjes (foto: Frits van Daalen).

Bij herstel van vochtige duinvalleien ontstaan weer nieuwe kansen voor de Watersnip (foto: Henk Harmssen).

jongende mechanismen (zoals verstuiwingen). Verjongende mechanismen zijn in de duinen eens te meer van belang, aangezien de natuurlijke vegetatieprocessen resulteren in een tendens van stabilisatie door struweel- en bosvorming. Deze tendens wordt in een natuurlijke situatie mede door grazers gekontroleerd of zelfs teruggedraaid. De afwezigheid van grote natuurlijke grazers, de sterke vermindering van de begrazing door vee, de enorme beheersinspanningen gericht op duinvastlegging en een plaatselijk sterk verlaagde konijnenstand (met name sinds ca. 1953) heeft in de loop van de 20e eeuw geleid tot een enorme toename van struweel en bos en tot het vrijwel verdwijnen van grootschalige landschapsvormende en verjongende processen. Dit dichtgroeien van de duinen is de afgelopen decennia op dramatische wijze versterkt door processen van vegetatieverruiging en vergrassing als gevolg van de atmosferische depositie en plaatselijk als gevolg van de oppervlakte-infiltratie. De daardoor optredende nivellerings- en verouderingsprocessen in de duinlevensgemeenschappen blijken deels te kunnen worden vertraagd of bestreden door begrazing. In veel gevallen leidt dit echter niet tot een voldoende grondige aanpak van de landschappelijke en ecologische nivellering. Het opnieuw op gang brengen van landschapsvormende, geomorfologische processen kan wel tot de gewenste resultaten leiden. Dit is gebaseerd op historische en actuele ervaringen binnen en buiten Nederland. Internationaal vermaarde voorbeelden hiervan zijn de zeer dynamische en rijke duingebieden van Rabjerg Mile (Denemarken), Coto Doñana (Spanje) en Morffa Dyffryn (Wales). In de ecosysteemvisie voor de duinen worden begrazing en geomorfologische processen (m.n. verstuiwing en sluftervorming) dan ook als sleutelfactoren gebruikt voor een duurzame instandhouding van de natuurwaarde. Daarnaast is het herstel van een natuurlijke hydrologie, waarbij het regenwater middels stromingspatronen in de duinbodem zorgt voor (kalkrijke) kwel van voedselarm water in duinvalleien en in de duinzoom, een sleutelfactor voor het bereiken van een hoge natuurwaarde in het duingebied.

Differentiatie

De grootschalige landschappelijke differentiatie binnen het Nederlandse duingebied komt tot uitdrukking in het feit dat elk deelgebied een eigen karakter heeft, met de oostpunten van Schiermonnikoog en Terschelling als hoog dynamische voorbeelden aan de ene kant van de schaal en de duinen van Voorne als sterk bebost gebied aan de andere kant. De verschillen worden nog groter als ook andere aspecten in de beschouwing worden betrokken, zoals hydrologische, bodemkundige en biogeografische aspecten. Hierdoor is niet alleen een duidelijk herkenbare gradiënt ontstaan van strand naar duinzoom, maar zijn daarbinnen ook tal van microgradiënten te onderscheiden. Het is uitdrukkelijk de bedoeling om deze differentiatie te behouden en verder te ontwikkelen. Dat betekent dat er geen sprake kan zijn van een uniform beheer van het Nederlandse duingebied. Enerzijds moet het beheer gericht zijn op het behoud van het eigen karakter van deze gebieden, met de interne differentiatie als belangrijke componenten daarvan. Anderzijds dient het beheer gericht te zijn op het benutten van kansen op verhoging van de totale waarde van het Nederlands duingebied als geheel en van delen daarvan.

Natuurdoeltypen

Deze overwegingen brengen ons tot de noodzaak om een differentiatie aan te brengen in doelstellingen ten aanzien van het duingebied. Hiertoe zijn zes verschillende natuurdoeltypen ontwikkeld. Een natuurdoeltype kan worden omschreven als "een kenmerkend en samenhangend geheel van vegetatie, flora en fauna welke tot ontwikkeling komt onder specifieke milieukondities en dankzij bepaalde inrichtings- en beheersmaatregelen". Deze zes natuurdoeltypen zijn:

1. **Natuurlijke, zelfregulerende duinlandschapen:** hier staat het ongestoord verloop van natuurlijke processen voorop. Om dit natuurdoeltype te kunnen realiseren, zal het medegebruik (o.a. door recreatie) slechts zeer extensief kunnen zijn. In enkele gebieden zullen saneringen (van o.a. de waterwinning) moeten plaatsvinden. Het streven is erop gericht om uiteindelijk eenderde van het totale duingebied onder dit natuurdoeltype te brengen. Voorbeelden zijn: de oostpunten van Schiermonnikoog en Terschelling, de zuidkant van Texel en de Luchterduinen e.o.
2. **Begeleid natuurlijke duinlandschapen:** ook hier staat het ongestoord verloop van natuurlijke processen voorop, maar kan enige sturing van die processen plaatsvinden in een gewenste richting, bijvoorbeeld door begrazing of maaibeheer. Het streven is erop gericht om circa 10.000 ha onder dit natuurdoeltype te brengen. Voorbeelden zijn: het Zwanenwater, de Kennemerduinen en de duinen van Voorne.
3. **Halfnatuurlijke duinlandschapen met het accent op flora, fauna en landschap:** hier is het beheer primair gericht op de instandhouding van (inter)nationaal zeldzame cq. waardevolle flora, fauna of de landschappelijke waarden. Tot dit natuurdoeltypen worden ook gebieden gerekend met een rekreatief medegebruik of met waterwinactiviteiten.
4. **Mienten, vroongronden en zeedorpenlandschap:** deze gebieden hebben naast hun floristische en faunistische waarde ook een belangrijke

De zee brengt het zand aan voor de duinvorming (foto: Ruth van Crevel).

landschappelijke en cultuurhistorisch waarde, mede vanwege het extensieve agrarisch medegebruik. Voorbeelden hiervan zijn de vroongronden op Schouwen of het zeedorpenlandschap bij Egmond.

5. **Landgoederen en parkbossen:** deze gebieden hebben naast floristische en faunistische waarde ook een belangrijke landschappelijke en cultuurhistorische waarde, mede vanwege het extensieve stedelijk medegebruik. Voorbeelden hiervan zijn de landgoederen bij Haarlem en Wassenaar.
6. **Agrarische duinlandschappen:** in deze gebieden is het agrarisch grondgebruik veelal de hoofdfunctie, maar wordt ook ruimte geschapen voor natuurontwikkeling; bijvoorbeeld voor het herstel van duinrellen of hakhoutbosjes.

In de ecosysteemvisie voor de duinen is aan elk (deel van het) duingebied een natuurdoeltypen toegekend. De verdeling van deze natuurdoeltypen is samengevat in tabel 1.

Het gevolg van het voeren van een beleid voor de duinen volgens de ecosysteemvisie zou enerzijds moet leiden tot het terugdringen van de aantastingen van het duingebied en anderzijds tot de uitvoering van natuurontwikkelingsprojecten. Hieronder wordt dit verder uitgewerkt.

Aantastingen

De afgelopen 150 jaar zijn zowel de omvang als de kwaliteit van het Nederlandse duingebied sterk achteruit gegaan. In de nota "Zee, Zand en Zorgen" (Stichting Duinbehoud, 1991) is deze achteruitgang in beeld gebracht. Getalsmatig is deze achteruitgang weergegeven in figuur 1.

Van het 42.000 ha grote Nederlandse duingebied (de duinen anno 1850 exclusief stranden, strandvlakten, kwelders en duinzoom) is de afgelopen 150 jaar 6.800 ha verdwenen en 25.700 ha ernstig aangetast. Wat nog rest aan min of meer natuurlijk duingebied, is slechts 9.500 ha. En zelfs die duingebieden worden meer en meer bedreigd door de luchtverontreiniging en de toenemende recreatie.

Tabel 1: De verdeling van de zes verschillende natuurdoeltypen over het totale duingebied (strand, strandvlakte, kwelder, duinen en duinzoom), uitgedrukt in hektaren (totale oppervlakte = 73700 ha). Voor verklaring van de nummers, zie tekst.

natuurdoeltype:	1	2	3	4	5	6
waddengebied	16150	4450	6000	650	0	4300
vasteland	6900	3400	11400	1400	2600	6250
deltagebied	1800	2600	2500	950	350	2000
totaal	24850	10450	19900	3000	2950	12550

Een klein lichtpuntje in dit sombere beeld is, dat er sinds 1850 ook 3.200 ha duingebied is bijgekomen door natuurlijke duinvorming in met name het Waddengebied.

Alles bij elkaar geven deze getallen aan, dat het met de konditie van ons onvolprezen duingebied slecht gesteld is.

Op basis van het overheidsbeleid (zowel rijksbeleid als provinciaal beleid) mag verwacht worden, dat er de komende 30 jaar hard gewerkt gaat worden aan een betere bescherming van het duingebied en aan een herstel van verloren gegane waarden. Ervan uitgaande, dat dit overheidsbeleid ook voortvarend wordt uitgevoerd, kunnen de volgende verbeteringen worden verwacht:

- nieuwe bebouwing in het duingebied is uitgesloten;
- kustafslag wordt gecompenseerd door zandsuppleties;
- verdroging door waterwinning is volledig stopgezet en verdroging door polderpeilverlaging is sterk verminderd;
- naaldbossen zijn voor een groot deel omgevormd tot natuurlijke duinvegetaties;
- langs belangrijke delen van de kust krijgen natuurlijke processen als verstuiwingen en duinvorming weer een kans;
- in een deel van de oppervlakte-infiltratiegebieden vindt natuurherstel plaats; in de overblijvende infiltratiegebieden worden natuurtechnische maatregelen uitgevoerd voor een betere afstemming van de waterwinning op natuurwaarden en is het infiltratiewater beter voorgezuiverd;
- militaire activiteiten zijn voor een belangrijk deel gesaneerd;
- de luchtverontreiniging is sterk teruggedrongen; recreatie-activiteiten die strijdig zijn met de natuurwaarden in het duingebied zijn uitgeplaatst en voor de natuurvriendelijke recreatie zijn goede voorzieningen aangebracht.

De duinen in 2020

Getalsmatig zou in 2020 weer eenzelfde plaatje kunnen worden getekend als in 1990. De aantasting van het duingebied (ook hier worden weer de duinen beschouwd exclusief stranden, strandvlakten, kwelders en duinzoom) zouden er dan als volgt uit kunnen zien (figuur 2):

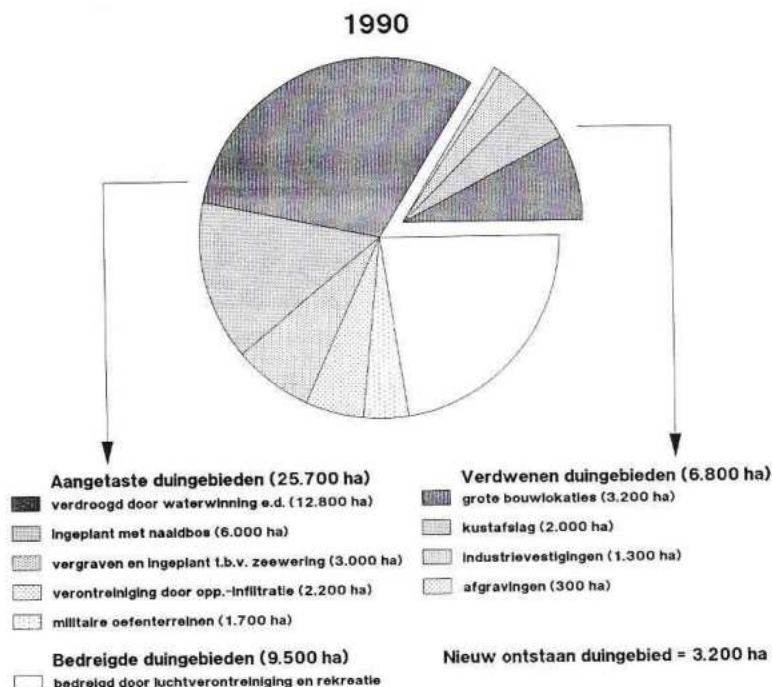
Van het 42.000 ha grote Nederlandse duingebied is sinds 1850 ongeveer 16% verdwenen:

- 4.500 ha door de aanleg van grote bouwlokalities en industrieterreinen;
- 2.300 ha door kustafslag en afgravingen.

Van het overgebleven duingebied zijn de volgende delen nog aangetast:

- 3.200 ha is verdroogd door polderpeilverlaging e.d.;
- 2.000 ha is aangetast door de aanplant van onnatuurlijke naaldbossen;
- 2.000 ha is in gebruik voor de zeewering met ernstige schade voor de natuur door vergravingen en helminplant;
- 1.500 ha is in gebruik voor de infiltratie van oppervlaktewater met als gevolg een beïnvloeding van bodem en grondwater;
- 850 ha is aangetast door het gebruik als militair oefenterrein.

De rest betreft min of meer natuurlijk duingebied met een oppervlakte van 25.650 ha. Dit duingebied wordt slechts in lichte mate beïnvloed door de

Figuur 1 : De aantastingen van de Nederlandse duinen s.s. (excl. stranden, strandvlakten, kwelders en duinzoom) sinds 1850, gezien vanuit het jaar 1990. Het totale oppervlak aan duinen in 1850 bedroeg ongeveer 42.000 ha. Naast de 6.800 ha verdwenen duingebied is sinds 1850 ook 3.200 ha nieuw duingebied ontstaan.

Figuur 2 : De aantastingen van de Nederlandse duinen s.s. sinds 1850, gezien vanuit het jaar 2020. Naast de 6.800 ha verdwenen duingebied is sinds 1850 ook 3.400 ha nieuw duingebied ontstaan.

luchtverontreiniging en de recreatie. Sinds 1850 is er 3.400 ha duingebied bijgekomen door natuurlijke duinvorming. Alles bij elkaar betekent dit, dat in 2020 ongeveer tweederde van het Nederland duingebied veilig gesteld moet kunnen zijn. Bij de opstelling van de ecosysteemvisie voor de duinen is ervan uitgegaan, dat bovengenoemde getalsmatige doelstellingen ook haalbaar zijn.

Natuurontwikkelingsprojecten

Een belangrijk gevolg van de ecosysteemvisie voor de duinen zijn de nieuwe mogelijkheden voor natuurherstel en natuurontwikkeling in het Nederlandse duingebied. Op enkele plaatsen langs de kust is ruimte voor natuurlijke processen als sluftervorming of het laten ontstaan van een gekerfde zeereep. Goede perspek-

tieven voor sluftervorming zijn aanwezig op de oostpunt van Terschelling, in de Pirolavakke/Buizerdvlak in de Kennemerduinen en evt. op de zuidwestkust van Goeree voor een kunstmatige slufteer. Ook op andere plaatsen kunnen zee en wind meer ruimte worden gegeven en kan een gekerfde zeereep ontstaan met stuifgaten en natuurlijk reliëf. Zelfs kunnen kleine, tijdelijke zeedoorbraken in de zeereep worden toegestaan zonder gevaar voor de kustverdediging. Een gekerfde zeereep is goed mogelijk in brede gebieden met natuurdoeltype 1 of 2 (b.v. in de duinen tussen bij Wassenaar of de duinen bij Castricum). In deze duingebieden is ook ruimte voor grootschalige verstuingen. Hierdoor ontstaan weer nieuwe kansen voor de natuur met mogelijk zelfs uitstuingen tot op het grondwater en het ontstaan van vochtige duinvalleien.

Voor het herstel van vochtige duinvalleien is het ook noodzakelijk om de grondwaterwinning te stoppen en de oppervlakte-infiltratie te saneren. Gebieden die in aanmerking komen voor het opheffen van de oppervlakte-infiltratie zijn o.a. het infiltratieveld Heemskerk, delen van de infiltratievelden ten zuiden van Zandvoort, het gebied rond de Wassenaarse Slag en Goeree. In de ecosysteemvisie wordt er naar gestreefd om van de oorspronkelijke 13.000 ha vochtige duinvalleien, waarvan nu nog slechts 2.000 ha over is, minimaal 5.500 ha te herstellen.

Voor een meer natuurlijke duinvegetatie en minder verdroging zullen ook de grote naaldboutcomplexen moeten worden omgevormd naar natuurlijke vegetaties (duingrasland, -struweel, -bos). Het streven is erop gericht om in 2020 minimaal 4.000 van de huidige 6.000 ha naaldbos om te vormen naar natuurlijke duinvegetaties (waaronder ook loofbos).

Een belangrijke natuurlijke factor bij het reguleren van vegetatie-ontwikkelingen is begrazing. In de duinen spelen o.a. Konijn, Ree en Edelhert van nature een belangrijke rol. Herintroductie van het Edelhert is verantwoord in grote duingebieden. Met name de duinen tussen IJmuiden en Zandvoort zijn hier uitermate geschikt voor. Bij aanleg van ecoducten of corridors in de duinen tussen Zandvoort en Haarlem kan ook kolonisatie van het duingebied ten zuiden van Zandvoort plaats vinden. In enkele duingebieden waar nog geen Reeën voorkomen kan herintroductie plaatsvinden; bijvoorbeeld in de duinen bij Castricum en de duinen tussen Katwijk en Den Haag.

Ten behoeve van natuurontwikkeling (b.v. primaire duinvorming) of de rust (voor broedvogels of andere fauna) kunnen delen van het duingebied geheel of gedeeltelijk worden afgesloten. Gedeeltelijke afsluiting kan betekenen, dat alleen met een gids op excursies gewandeld mag worden of alleen buiten het broedseizoen. Op het strand kan gedeeltelijke afsluiting betekenen, dat alleen langs de vloedlijn gewandeld mag worden of alleen buiten het broedseizoen. Ten behoeve van de fauna zal de jacht moeten worden stopgezet.

In de duinzoom is op een groot aantal plaatsen natuurontwikkeling mogelijk door aankoop van gronden of verbetering van het beheer. Het gaat hierbij o.a. om het herstel van duinrellen of waardevolle landschapselementen.

Op de volgende pagina's van dit themanummer van DUIN wordt de ecosysteemvisie voor de duinen verder toegelicht. Dit gebeurt aan de hand van verschillende thema's.

